

Польсько-українські історичні спори про Волинський злочин

Антипольські виступи бандерівського підпілля під час Другої світової війни та, великою мірою, викликана ними польська відплата, – це напевно найбільш кривавий період в історії польсько-українського конфлікту в сорокових роках минулого сторіччя. Вживаємо поняття «конфлікт», тому що в той час ми мали справу з очевидним польсько-українським антагонізмом та боротьбою за землю, яка відбувалася між співгромадянами однієї держави (II Речі Посполитої). Це один з термінів, вживаних до опису того, що здійснилося між поляками й українцями в період війни.

Під назвою «антипольська акція», винуватці, – Організація Українських Націоналістів фракція Степана Бандери (ОУН-Б) та її збройне плече Українська Повстанська Армія (УПА), – у своїх документах приховували планове винищення польського населення. Бандерівці його провели в 1943–1945 рр. на спірних територіях Волині, Східної Галичини та південно-східної Люблінщини (Холмщини), визнаних ними «етнографічно українськими». Як складне є це питання, свідчить хоч би актуальний стан польсько-українських історичних дебатів на цю тему. Їх невпинно підігріває паралельна дискусія публіцистичного характеру, яку часто супроводжують негативні емоції. Відлуння цих трагічних подій мало й надалі має істотний вплив на політичні рішення у Польщі і в Україні, які стосуються питання увіковічення жертв, вписуючись у польсько-український конфлікт пам'яті.

Відмінності в історичному дискурсі

У підході до обговорюваної теми, польських і українських істориків відрізняє, перш за все, термінологія, яку стосується під час її опису та оцінки. Як згадано, події, що визначаються самими винуватцями «антипольською акцією», деякі українські історики схильні сьогодні трактувати як фрагмент «другої польсько-української війни 1942–1947 рр.». У задумі прихильників цієї тези, вона мала бути продовженням поразки української сторони в 1918–1919 рр. у війні з Польщею за Львів та Східну Галичину. Проте українські дослідники, яким ближча є зважена думка, вживають термін «волинська трагедія».

В останні роки під час польсько-українських історичних дебатів ще раз повернулися складні питання, що стосуються генезису й перебігу «антипольської акції» на Волині. Останнім часом є навіть спроби повертатися до теорії про совітську інспірацію антипольських виступів ОУН-Б та УПА. Істотне місце в «новому» на те погляді, представленому деякими українськими істориками, займають ранішні випадки на Холмщині (з весни 1942 до зламу 1942/1943 рр.). Перш за все події, пов'язані з розпочатою німцями в кінці 1942 р. колонізаторською акцією на території Замойщини („Aktion in Zamosc”), у вир якої була втягнута також частина місцевого українського населення.

На думку частини українських істориків волинський злочин не був початком польсько-української «війни», але щонайменше другим її етапом. Натомість перша фаза вбивств, скоєних на цій території на польському населенні (до весни 1943 р.), була неконтрольованою

й неінспірованою ОУН-Б «селянською війною», «народним бунтом» («жакерією»). Цей «бунт» мав бути викликаний «масами українських втікачів» із Холмщини, які вже на зламі 1942/1943 рр. через Буг доходили на Волинь, підсилюючи антипольські настрої серед українських селян розповідями про страхіття, які нібито поляки здійснювали на Холмщині по відношенню до українців. У «селянській війні», яка з початком 1943 р. розгорілася на Волині, число цивільних жертв по обох сторонах мало бути подібне. Водночас заперечується існування документів бандерівського підпілля, які підтверджували б плановий, організований та масовий характер антипольських виступів, і то не лише відносно Волині та першої половини 1943 р. Наприклад, кульмінаційну фазу «антипольської акції» на Холмщині з весни 1944 р. представляється виключно як необхідний захист місцевого українського населення від терору польського підпілля, що там ніби безперервно шаленіло з весни 1942 р. У такий ось спосіб поширюється тези бандерівської пропаганди з кінцевого періоду Другої світової війни про першість страждань українців з Холмщини по відношенню до страждань поляків з Волині. Після війни вони з успіхом розвивалися еміграційними українськими істориками, пов'язаними з ОУН-Б. Більшість польських дослідників те, що відбулося на Волині, у Східній Галичині і на Холмщині називають раз винищувальним етнічним чищенням, іншим разом злочином або волинською (відносно волинсько-галицькою) різнею, або, послуговуючись юридичною термінологією, визначає їх просто злочином геноциду. Деякі науковці є схильні, однак, вживати суперечливий термін, так званий *genocidium atrox* (потворний геноцид), визнаючи тим самим злочини бандерівців «вищими», з точки зору жорстокості, від геноциду, доконаного нацистами чи сталіністами.

Генезис «антипольської акції» ОУН-Б та УПА

Здається, що у джерел «антипольської акції», біля непрямого чинника, – багатьох помилок, скоєних у політиці по відношенню до української меншини черговими кабінетами II Речі Посполитої, особливо напередодні війни (акція полонізації на Холмщині і Волині), – ключовою була ідеологія цілісного націоналізму ОУН (до 1939 р.), а згодом і зачарування фашизмом радикальною частиною організації (щонайменше до зламу 1942/1943 рр.). Напевно на це поклалася й національна політика совітів та німців (1939–1942) на окупованих південно-східних землях II Речі Посполитої, тобто досвід радянських депортацій (1940–1941) та загибелі єврейського населення, що методично проводилася нацистами (за участю частини українців) від літа 1941 р. Це все спричинило, що бандерівці визнали, що саме цим способом – за зразком «великих тоталітарних держав» – можна з успіхом розв'язувати національні проблеми, які стоять на перешкоді будування національно-радикальної української держави. Цього не змінили настійні піклування, що піднімалися ОУН-Б у кінцевому періоді війни та в перших роках після її закінчення, які прямували до замазання слідів скоєного на польському населенні злочину та які служили «демократизації» організації, утвореною з цією метою політичною платформою – Українською Головною Визвольною Радою (УГВР). Таким чином українці хотіли, найпевніше, уникнути компрометації в очах Заходу, в якому вже з 1943 р. бачили потенційного союзника в боротьбі з СРСР за самостійну українську державу, з'єднану в кордонах усіх «етнографічних земель».

Істота «антипольської акції»

Незалежно від відмінностей у підході до обговорюваного питання, польські історики згодні, що «антипольська акція» не мала нічого спільного з польсько-українською «війною». А то з цієї причини, що головною її метою було винищення на деяких спірних територіях всього польського населення, незалежно від статі і віку (Волинь – з початку 1943 до зламу 1943/1944 рр.). У лагіднішому варіанті (Східна Галичина, Холмщина – від літа 1943 до весни 1945 рр.) – вбивство «лише» частини поляків (головне чоловіків) та вигнання інших із земель, які визнавалися ОУН-Б невід’ємною частиною майбутньої української держави. Хоч і від цього правила часто відступалося, що підтверджують українські джерела.

«Війною» не була також збройна конфронтація УПА з польським підпіллям – Армією Крайовою (АК) та Селянськими батальйонами (СБ). Характер партизанської війни мали всього лише сутички на Холмщині, з великою інтенсивністю наявні від зламу березня/квітня до зламу червня/липня 1944 р. На інших просторах, охоплених польсько-українським конфліктом у період німецької окупації, польське підпілля було надто слабе, щоб ефективно захищати польське населення від українських нападів, не говорячи вже про ведення регулярних сутичок з бандерівською партизанкою. Тим більше, коли більшість сил, як у випадку Волині (27. Волинської дивізії піхоти АК), були призначені до реалізації плану «Буря», тобто до боротьби з німцями.

Хронологічні рамки

За початок «антипольської акції» бандерівського підпілля польські історики визнають перше групове вбивство (на щонайменше 155 поляках), здійснене 9 лютого 1943 р. сотнею УПА Григорія Перегіняка «Довбешки-Коробки» у колонії Паросля Перша на Волині. Останній її акорд пов’язують з випадками, які розігралися 18 травня 1945 р. у селах Радків, Лахівці, Ріплин, Бородиця на Холмщині та в їхній найближчій околиці. Тоді-то сотня УПА «Вовки» вбила кількадесят польських цивільних осіб. Що важливе, згадані події мали місце у переддень підписання на Холмщині ОУН-Б та УПА перемир’я з підпіллям колишньої Армії Крайової.

Польська відплата

Питанням, яке викликає чимало розбіжностей, перш за все в польському науковому середовищі, є генезис та оцінка акцій відплат польського підпілля по відношенню до українців. У 1943–1945 рр. їх жертвою падали, в більшості, українські цивільні особи. Проте польські історики є згодні щодо одного, – того, що в жодному разі не слід ставити знаку рівності між нерідко кровопролитною польською відплатою і згори запланованою й керованою ОУН-Б винищувальною акцією польського населення. Відплата польського підпілля і самооборони була найчастіше диктована необхідністю охорони польського населення від нападів українців. Інколи також зводилася до сліпої помсти. З часом, в результаті ескалації випадків, впливала з інструкцій вищого командування (Головного командування АК), в яких наказувалося проведення ширших терористичних (як у документах АК визначалися дії відплат) акцій із застосуванням принципу колективної відповідальності по

відношенню до ворожого населення (напр., на початку весни 1944 р. на Холмщині). Однак тим, що відрізняло акції відплат польської сторони від «антипольських акцій» ОУН-Б і УПА, були, перш за все, наміри та незрівнянно менший масштаб.

На жаль, перешкоду в істотному дискурсі на цю тему являють спроби знецінення страждань українців або, евентуально, їхнє виправдовування так званою вищою необхідністю, яка піднімалася частиною безпосередніх польських учасників цих подій та так званими кресово-національними середовищами. Наприклад, українських селян, убитих в кінцевому періоді німецької окупації АК та СБ у Грубешівському повіті (справа Сагриня), визначається, як правило, випадковими жертвами, понесеними «від прибудних куль». Схожі процедури робиться у випадку антиукраїнських виступів відділів польської націоналістичної партизанки (Національних збройних сил – НЗС), наявних у східній Люблінщині після липня 1944 р. Наприклад, дошукуючись змовницьких теорій (у тому числі інспірації чи теж совітської або польських комуністів теорій), виступає спроба знімати з НЗС провини за злочини, скоєні цією організацією на українському населенні (справа села Верховини).

Баланс жертв (1943-1945)

Згідно обережним оцінкам польської сторони, під час «антипольської акції» ОУН-Б та УПА (з початку 1943 до середини 1945 рр.), було вбитих всього близько 80-100 тис. поляків (40-60 тис. на Волині, 30-40 тис. у Східній Галичині, щонайменше 4 тис. на землях сьогоднішньої Польщі, в тому до 2 тис. на Холмщині). У той час, в результаті польської відплати, загинуло найімовірніше близько 9-13 тис. українців (2-3 тис. на Волині, 1-2 тис. у Східній Галичині, 6-8 тис. на землях сьогоднішньої Польщі, з чого 2,5 тис. на Холмщині).

Українські історики оцінюють, що з кінця 1942 до початку 1945 рр. з польської руки життя втратили 17-24 тис. українців (10-12 тис. на Волині, Поліссі, в Берестецькому районі, 3-5 тис. у Східній Галичині, 4-7 тис. на Холмщині, з чого до 4 тис. у Грубешівському повіті). У представленому трактуванні польські втрати – це близько 40-60 тис. убитих, з чого від 23-24 тис. до 35-40 тис. на Волині, 15-20 тис. у Східній Галичині. В українських підрахунках взагалі не враховується поляків, які були вбиті на Холмщині.

Фотогалерея

